

5. Аграновская Е.В. Правовая культура и обеспечение прав личности / Е. В. Аграновская; Отв. ред.: Лукашева Е. А. – М.: Наука, 1988. – 144 с.
6. Фарбер І. Є. Правосвідомість як форма суспільної свідомості / І. Є. Фарбер. – М., 1963. – 192 с.
7. Байниязов Р. С. Правосознание и российский правовой менталитет / Р. С. Байниязов // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 31-40.
8. Бельський К. Т. Формування і розвиток соціалістичної правосвідомості. – М., Вища школа, 1982. – 88 с.
9. Мальцев, Г. В. Право как идеологическое явление / Г. В. Мальцев // Сов. государство и право. – 1973. – № 3. – С. 12-15.
10. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность. – М.: Юрид. лит., 1973. – 344 с.
11. Теория государства и права / Алексеев С. С., Васьков П. Т., Дюрягин И. Я. и др.; под ред. С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1985. – 480 с.
12. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / ред. О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко – К.: Юрінком Інтер, 2006 – 688 с.
13. Соціологія: курс лекцій: навч. посіб. / за ред. С. А. Шудло, Т. М. Романіва, І. Л. Мірчук. – Дрогобич: Вимір, 2004. – 240 с.
14. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 5 лютого 1993 р. № 2998-ХІІ (у редакції 23 грудня 2010 р. № 2856-17 зі змінами і доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 29. – Ст. 272.
15. Правознавство: Підручник / Авт. кол.: Демський С. Е., Ковальський В. С., Колодій А. М. (керівник авт. кол.) та інші; За ред. В.В. Копейчикова. – 7-е вид., стер. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 736 с.

УДК 316.334.3:316.652.2

Карагіоз Р. С., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ОСНОВНІ ПАРАДИГМИ АНАЛІЗУ «КОНСЕНСУСУ» В ЗАХІДНІЙ НАУЦІ

В статті розглядаються головні теоретичні підходи до розуміння суспільно-політичної сутності консенсусу, які найбільш популярні в західній політичній науці.

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к пониманию общественно-политической сущности консенсуса, наиболее популярные в западной политической науке.

In the article basic theoretical interpretations of understanding of social and political essence of consensus, most popular in western political science are examined.

Проблема консенсусу розглядається в руслі всіх основних теоретичних орієнтації західної соціології та політології, але визначається вона з різним ступенем глибини та по-різному вирішується залежно від вихідних передумов дослідника. У західній політології склалися дві основні парадигми – парадигма конфлікту та парадигма згоди та плюралізму. Це особливо характерно для політичної соціології, яка в США в 60-х роках ХХ ст. розпалася на два блоки: «конфліктну школу» і «школу консенсусу».

Найбільш чітко простежується протилежність відзначених підходів при зіставленні концепцій Т. Парсонса й Р. Дарендорфа. Перший наголошує на співробітництві та інтеграції, на рівновазі системи; другий – на конфлікті та зміні. З погляду Т. Парсонса, кожне суспільство – стійка та стабільна, добре інтегрована структура в якій кожний елемент суспільства, виконує певну функцію та сприяє підтримці системи. Функціонування соціальної структури засновано на ціннісному консенсусі членів суспільства, що забезпечує його стабільність і інтеграцію. Саме консенсус членів суспільства із приводу ціннісної орієнтації означає інституціоналізацію ціннісного зразку. Безумовно, такого роду консенсус досягається в різному ступені, і в цьому контексті самодостатність визначається ступенем, в якому інститути суспільства легітимізовані погодженими ціннісними установками його членів [1, с. 121].

Т. Парсонс вважав, що предметом громадської згоди є збереження стабільності системи та її нормативно-ціннісної основи. На його думку, жодна велика та складна соціетальна система не зможе вижити, якщо згода не буде носити обов'язкового характеру, тобто якщо до неслухняності не будуть застосовуватися негативні санкції. Такі санкції попереджають неслухняність тим, що нагадують добропорядним громадянам про їхні обов'язки та є покаранням для порушників [2, с. 29-30]. Сучасні соціетальні колективи відкривають можливості для добровільної самоорганізації. Прообразом асоціації є саме соціетальне співтовариство, що представляється у вигляді корпоративного об'єднання громадян, які мають відносно повну згоду з приводу її нормативного устрою та авторитету лідерів. Здійснення впливу може сприяти досягненню консенсусу шляхом обґрунтування розподілу прав та обов'язків, винагородою залежно від внеску в спільну справу. На даному рівні спільна справа – це справа в інтересах суспільства, що представляє собою співтовариство. На думку Т. Парсонса, залишаються невирішеними проблеми інтеграції нормативної структури співтовариства з мотиваційною основою солідарності. Нове соціетальне співтовариство, що розуміється як інтегративний інститут, повинне функціонувати на рівні, відмінному від тих, що є звичними нашої

інтелектуальної традиції: воно повинне вийти за ті межі, де правлять політична влада, багатство та фактори, які їх породжують, і піднятися на рівень ціннісних установок і механізмів впливу [2, с. 162].

Е. Шилз розглядає проблематику консенсусу в макросоціальному контексті взаємин центра та периферії соціальних систем, пов'язуючи її з питанням про повагу до центра системи, що включає особистість, роль, інститути, вірування та норми. Він вважає, що консенсус як стан афективної солідарності з питань загального порядку може бути досягнутий й між секторами соціальної системи, що перебуває в стані відсутності згоди один з одним. При цьому загальний консенсус, для якого згода по всіх, навіть істотних питаннях, не є обов'язковою, буде зберігатися доти, поки розбіжності приватного порядку не розростуться до ступеня руйнуючого афективного елемента солідарності [4, с. 342].

Акцентуючи значення консенсусу як необхідного компоненту макросоціального порядку, що сприяє встановленню співробітництва людей у вирішенні загальних завдань системи, Е. Шилз в той же час враховує, що це не єдиний фактор забезпечення порядку і його важливість не припускає повного консенсусу; тут досить наявності помірної згоди між правлячими групами релевантною частиною керування. Повної асиміляції громадян у єдиний консенсус, що поширюється на все суспільство, протистоять внутрішньо солідарні субсистеми класових, етнічних груп, релігійних спільнот. Вони виключають і протиріччя, що існують між людьми та належать до центральної інституціональної та культурної системи, і представниками периферії країни. Нарешті, повний консенсус є практично неможливим для всіх великих суспільств за наявності органічної недостатності комунікативних процесів, які пов'язують центр і периферію. В періоди нормального розвитку суспільства багато процесів його життя відбуваються поза консенсусом, що відноситься до його макрорівня та не виключає його збереження стосовно явищ, які протікають на мікрорівні малих груп [5, с. 342-343].

На думку опонентів, структурно-функціоналістські теорії є занадто однобічними, тому що обмежують науковий пошук вузькими рамками стабілізуючої та інтегруючої здатності суспільних систем. Найбільш впливовою є альтернативна концепція, сформульована Р. Дарендорфом. Відповідно до концепції Р. Дарендорфа, кожне суспільство пронизане конфліктом; кожний елемент у суспільстві вносить свій внесок у його дезінтеграцію та зміну; кожне суспільство побудоване на підпорядкуванні одних членів суспільства іншим [6, с. 245]. Виходячи з традиції М. Вебера, Р. Дарендорф розглядає суспільство як примусово координовану асоціацію.

Звідси – природна наявність в ньому конфлікту, який не обов'язково загрожує системі при її збереженні або зміні.

Згідно Р. Дарендорфу, конфлікти навколо відносин, не завжди приводять до крайньої напруги, аж до революційного переходу до вільного та безконфліктного суспільства. Навпаки, такі конфлікти є безумовною складовою частиною безперервних соціальних змін. При цьому драматизм конфлікту виявляється подвійним чином. В одному випадку конфлікт розглядається як регульований і допускає компроміси, а інколи, як стан рівноваги. У другому випадку конфлікт втрачає своє значення та роль, він як би розчиняється в інших відносинах. Наприклад, приналежність до одного єдиного класу, який детермінує конфліктну поведінку, витісняється більш обмеженими та більш специфічними співтовариствами, заснованими на спільності інтересів. При захисті своїх інтересів, постійно зіштовхуючись із іншою стороною, ці співтовариства в ході конфлікту цілком можуть прийняти рішення, які забезпечать їм певні вигоди [7, с. 245].

Таким чином, і в рамках конфліктологічного підходу, який розглядає політику як протиставлення групових інтересів, консенсус зовсім не виключений. Сам конфлікт містить в собі тенденцію до рівноваги, балансу інтересів.

П. Бурдье використовує поняття «політичне поле», під яким розуміє специфічну систему об'єктивних зв'язків між різними позиціями, які перебувають в конфлікті або в альянсі, в конкуренції або кооперації та обумовленими факторами, які не залежать від суб'єктів – носіїв позицій. Структура поля є співвідношення сил між агентами, залученими до боротьби. Поле є одночасно місцем співвідношення сил і боротьби, спрямованої на трансформацію цих відносин. Поле не можна розглядати як щось постійне, незалежне від суб'єктів. З погляду П. Бурдье, політичне поле є умовою та результатом практики. Поле становлять агенти, позиції, інститути, документи, які використовуються в боротьбі, правила гри, тобто все те, що фігурує й із чим пов'язані конфліктні дії та змістовні межі, які його утворюють. Наприклад, полем конкурентної боротьби є ринок; полем суперництва політичних партій – виборча кампанія, яка здійснюється на певній території країни й т. п.

На думку П. Бурдье, соціальна єдність виражає, насамперед спільність фундаментальних інтересів всіх груп населення, тобто тих об'єктивних взаємозалежностей і загальної згоди, що формується на їхній основі, без чого дана країна, народ, державне об'єднання як реальність існувати не можуть. Єдність представляє собою, по-перше, систему загальних і глибоких зв'язків між супротивниками та інтеграційними цінностями; по-друге, саме в рамках соціальної єдності формується система статусів, яка поєднує різноякісні соціальні

елементи; по-третє, тільки наявність соціальної єдності є основою вирішення конфлікту між великими соціальними групами при збереженні життєздатності даного суспільства. Револьюційні або військові конфлікти, глобальні кризи, великі катастрофи витримують ті суспільні співтовариства, які історично сформувалися на основі системи взаємозв'язків і цінностей, які поєднують основну масу своїх членів у ціле, в органічну систему, здатну адаптуватися до мінливих умов існування [8, с. 217-118].

Модель рівноваги, стабільності та конфліктна модель суспільства представлені в поглядах інших сучасних авторів. Важливо відзначити, що конфлікт існує в будь-якому суспільстві й на будь-якій стадії його розвитку соціальний порядок можна розглядати як результат конфлікту, який закінчується або перемогою, або поразкою однієї зі сторін, або компромісом для обох сторін. Інколи, за згодою знаходиться конфлікт, значення якого в соціальній статистиці та динаміці є дуже важливим; головне в практиці його вирішення – не доводити його до неконструктивних форм. Загальна схема його вирішення така: конфлікт – діалог – згода / консенсус.

Разом з тим існує й більш радикальна точка зору на роль і функції консенсусу в суспільстві. Так, на думку Н. Лумана, сучасне суспільство не має не тільки ціннісно-нормативної, але ніякої іншої міцної основи та не має потреби в оцінках з позиції таких досучасних ідеалів, як моральна інтеграція, комунальна солідарність або загальний ціннісно-нормативний консенсус, які були розроблені Е. Дюркгеймом, Р. Мертеном та їхніми послідовниками. Сучасний рівень соціальних систем дозволяє відмовитися не тільки від ідеї макросоціальної інтеграції, але навіть від загальної ідеї інтеграції. Дослідження альтернатив нормативної інтеграції становить одну з основних цілей Н. Лумана; сам термін інтеграція знаходить у Н. Лумана нове звучання та позначає запобігання ситуації, при якій робота однієї підсистеми створює нерозв'язні проблеми в іншій [9, с. 70].

З погляду Н. Лумана, ціннісно-нормативний консенсус вищого порядку більше не є можливим внаслідок найвищої комплексності суспільства, однак не заперечується важливість і необхідність різних форм консенсусу на локальних рівнях і в повсякденних ситуаціях. В організаціях консенсуси формуються в групах безпосередньої взаємодії, і можуть поширюватися на підсистеми міжгрупової взаємодії. Консенсуси безупинно виникають і розпадаються. Їхня тривалість, масштаби та глибина визначаються величезною кількістю факторів. Взаємодіючи із приводу загальних предметних галузей, консенсуси автономізуються, знаходять системний статус і, завдяки взаємопроникненню, здійснюють взаємну зміну та зміну більш широких

соціальних систем, які є для них середовищем. У процесах постійних інтегративно-дезінтеграційних змін задіяні найважливіші комунікативні засоби соціальних систем, такі як мова, писемність, радіо, електронні та комп'ютерні мережі й т. п. Комплексність взаємодії редукується завдяки використанню кодів символічно генералізованих засобів комунікації та системного коду, який узагальнено позначається як довіра або недовіра. Ці механізми взаємодії, взаємопроникнення та редукції в сучасному комплексному суспільстві діють одночасно, створюючи передумови власних альтернатив і можливостей відбору, відтворюючи та інтерпретуючи ці відбори. Процеси формування та взаємопроникнення консенсусів, а також дезінтеграція раніше інтегрованих локальних консенсусів і, як слідство, ціннісно-нормативне формування великих соціальних систем доступні для соціально-психологічних і соціологічних досліджень. На основі таких досліджень можливі побудова та аналіз цілісно-нормативних карт систем взаємодії та організації, а також суспільства. За допомогою методологічного інструментарію теорії систем можливим є цілеспрямований вплив соціологічно-освічених органів управління на ціннісно-нормативні структури організацій і суспільств [10, с. 52].

Замість пошуків найкращого соціального та ціннісно-нормативного порядку, як вважає Н. Луман, соціологи повинні прагнути до посилення ціннісно-нормативної комунікації між різними традиціями та співтовариствами, при відсутності вищого оцінюючого авторитету. При цьому повинен здійснюватися переклад настанов, зроблених в рамках однієї традиції на мову іншої, з метою забезпечення можливості діалогу та взаємного розуміння.

Одним із засобів комунікації є право, звід норм і законів. Його функціонування забезпечує відтворення нормативної системи суспільства. Внаслідок використання бінарного коду, який відповідає праву, в цій системі постійно продукується нестабільність. Оскільки виникають норми, стає можливою й непокоря їм; і чим більше норм створено, тим більше можливостей існує для неправової поведінки. З погляду Н. Лумана, право в жодному разі не рятує суспільство від конфліктів, але ініціює та регулює їх. Ситуації починають сприйматися як конфлікт, нормативна або моральна проблема лише завдяки її існуванню; але також завдяки існуванню права стає можливим розв'язувати виникаючі проблеми, відтворюючи таким чином нормативно-правову інтеграцію тієї або іншої соціальної системи [11, с. 198].

Однак соціальний порядок не гарантує сталості конкретних цінностей. Їхня трансформація постійно відбувається в результаті активного втручання фактору ідеології, функція якого укладається в оцінці цінностей. Ідеологічна структура цінностей функціонально

аналогічна нормативній регуляції норм у праві: ідеологія повинна бути здатна направляти вибір ціннісних програм і регулювати заміну цих програм; ідеологія повинна забезпечувати консенсус тих, кому доводиться чекати черги в реалізації своїх власних цінностей, даючи їм впевненість в тому, що вони цієї черги дочекаються. У цьому змісті ідеологія виконує символічну або експресивну функцію. В комплексних соціальних системах, здатних задовольняти багато цінностей ці дві функції відділені одна від іншої. Завдяки символічній структурі ідеології стає можливим їхнє возз'єднання й, на цій основі, регулювання та легітимація тривалої реалізації цінностей. Ідеології не тотожні раціонально розроблювальним програмам рішень: останні підсилюють їхній вплив і сприяють перерозподілу обов'язків за допомогою звернення до символічної системи, переповненої почуттями та значеннями й, разом з тим, відкритої до консенсусу.

Трактування консенсусу Н. Луманом звернено в першу чергу до сучасних розвинених суспільств, що характеризується високим ступенем диференціації сфер життєдіяльності, розмаїтістю культурних традицій, соціальною гетерогенністю й т. п. Разом з тим, загальновизнаним є існування в таких суспільствах поваги до правових установ, підтримка правового регулювання різноманітних (включаючи політичні) процесів, ідеологічна та культурна толерантність, які становлять цивілізаційний код цих суспільств. Перенести їхній досвід на інший соціокультурний ґрунт навряд чи можливо. Разом з тим представляється плідною ідея Н. Лумана про посилення ціннісно-нормативної комунікації між різними традиціями та співтовариствами, включаючи їхній діалог та взаєморозуміння.

Якщо стабільність суспільства є головним питанням для соціології в цілому, то стабільність специфічної інституціональної структури або політичного режиму, умови демократії є основним питанням політології. Одним з перших відповідей на ці питання запропонував С. Ліпсет. Він визначає демократію як механізм для вирішення проблеми розколу та інтеграції з мінімальною витратою енергії та досягненням максимальної згоди цінностей [12, с. 24]. Досягнення стабільної демократичної системи вимагає виявлення джерел розколу, оскільки в умовах боротьби за керівні пости, опозиції до правлячих партій і зміни цих партій у владі, без взаємної згоди – системи цінностей, що забезпечує мирну гру владі, вірності з боку опозиції рішенням правлячих партій і визнання цими партіями прав опозиції – не може бути ніякої демократії. Коли конфлікт зацікавлених груп є законним, конфліктуючі сторони організації сприяють інтеграції та міцності суспільства. Вивчення умов, що сприяють виникненню демократії, вимагає концентрації уваги як на джерелах розколу, так і на згоді.

Ключовим механізмом досягнення політичної згоди в демократичному суспільстві, на думку С. Ліпсета, є голосування. Він зробив спробу розкрити ступінь згоди, що встановлюється в ході виборів, виявити умови, необхідні для встановлення процесу згоди на виборах, вважаючи, що питання про згоду й дотепер значною мірою ще недооцінюється іншими дослідниками поведінки виборців на виборах.

С. Ліпсет стверджує, що стабільна демократія вимагає, щоб всі головні політичні партії мали своїх прихильників серед різних верств населення. Система, в якій підтримка різних партій повністю збігається з основними соціальними групами, не може існувати на демократичній основі, оскільки такий розвиток відображає стан конфлікту між групами, настільки інтенсивного і яскраво вираженого, що виключає будь-яку можливість компромісу [13, с. 25]. Там, де партіям не вдається заручитися підтримкою тієї або іншої основної верстви населення, вони втрачають важливий досвід для встановлення компромісу. На іншому рівні аналізу також важливо, щоб партії мали лідерів різного походження, для того, щоб хоча б символічно можна було б показати свій зв'язок з багатьма групами, навіть у випадку, коли вони не мають від деяких з них ніякої підтримки.

Таким же чином проблема політичної участі може розглядатися з різних точок зору, залежно від того, з чим вона пов'язується – з вивченням розбіжностей або згоди. С. Ліпсет визначив можливий емпіричний показник політичної згоди в суспільстві. На його думку, чим більше згуртована та стабільна демократична система, тим більш імовірно, що всі частини населення будуть реагувати на головні стимули в такому ж напрямку. Так, якщо умови сприяють поширенню поглядів лівих, то соціалісти повинні придбати голоси й серед заможних громадян і серед робітників, хоча вони залишаються відносно слабкішими у вищих верствах суспільства. В свою чергу, вплив консерваторів повинен зростати серед найбідніших груп у період влади правого крила. І навпаки, показником низької згоди була б ситуація, при якій та або інша політична тенденція різко зростає всередині своєї власної основи – наприклад, ліві здобувають вплив серед робітників, – у той час як протилежна тенденція зростає в інших верствах суспільства – наприклад, праві здобувають вплив у середніх класів [14, с. 127-128].

Гострою теоретичною проблемою представляється виникнення та збереження політичної згоди в перехідному суспільстві. Кінець ХХ століття характеризується хвилею політичних трансформацій, яка захопила спочатку авторитарні латиноамериканські і південно-європейські, а потім і комуністичні східноєвропейські режими. Ці перехідні процеси підтвердили багато теоретичних положень і запропонували нові аспекти в трактуванні політичної згоди і її ролі в перехідному суспільстві.

Література:

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; Под ред. М. С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
2. Парсонс Т. О структуре социального действия / Парсонс Т. – М.: Издательство Академ-проект, 2003. – 880 с.
3. Парсонс Т. Вказ. пр., 2003.
4. Шилз Э. Общество и общества: макросоциологический подход / Э. Шилз // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. – М.: Прогресс, 1972. – С. 341-359.
5. Шилз Э. Вказ. пр.
6. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф. – М.: АСТ, 2003. – 528 с.
7. Дарендорф Р. Вказ. пр.
8. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М.: Socio-Logos, 1994. – 334 с.
9. Луман Н. Честность политиков и высшая аморальность политики / Н. Луман // Вопросы социологии. – 1992. – № 1. – С. 69-76.
10. Луман Н. «Что происходит?» и «что за этим кроется?». Две социологии и теория общества / Н. Луман / Пер. с нем. А. Ф. Филиппова. – М.: Книжный дом «Университет», 2002. – Ч. 2. – 424 с.
11. Луман Н. Теория общества (вариант San Foca '89) / Н. Луман // Теория общества: Сборник / Пер. с нем., англ.; вступ. статья, сост. и общая ред. А. Ф. Филиппова. – М.: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 1999. – С. 196-235.
12. Липсет С. Консенсус и конфликт. Очерки по политической социологии: Реферат / С. Липсет. – М.: ИНИОН РАН, 1987. – 33 с.
13. Липсет С. Вказ. пр.
14. Линдблом Ч. Рыночная система: Что это такое, как она работает и что с ней делать / Ч. Линдблом. – М.: Издательский дом государственного университета Высшей школы экономики, 2010. – 320 с.